

*Секція I.***ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ****Н. В. Бакуліна****КЛЮЧОВІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ БАГАТОМОВНОЇ
КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ: ОСОБЛИВИЙ ПОГЛЯД НА
ДИДАКТИКУ БАГАТОМОВНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Жахлива війна, що стала наслідком повномасштабного російського вторгнення на територію України, принесла значні втрати життів і руйнування, а також спричинила масове переміщення українців як на більш-менш безпечні території нашої держави, так і за кордон. Ці події, звісно, вплинули на всі сфери життя, зокрема на організацію освітнього процесу, відповідно як на теренах України, так і в країнах світу, що надали тимчасовий прихисток для понад 5,5 млн. українських громадян із дітьми. «З різних регіонів України тільки за кордон виїхали майже 672 тисячі учнів і приблизно 26 тисяч педагогів. У середині держави деє 87 тисяч учнів є у статусі тимчасово переміщених осіб, але вони продовжують навчання», – повідомив міністр освіти і науки Сергій Шкарлет в ефірі телемарафону #UArazom.

Важливо зазначити, що дякуючи згуртованості освітян України й усього цивілізованого світу, були знайдені шляхи для надання доступу до освіти учням і студентам для продовження освітнього процесу в умовах воєнного стану як на теренах України, так і за кордоном.

Водночас в умовах воєнного стану загострилися не тільки організаційні та психолого-педагогічні аспекти освітнього процесу. На тлі викликів сьогодення соціальної значущості й актуальності набули й інші методологічні проблеми, пов'язані з вирішенням життєво необхідних потреб, пов'язаних із адаптацією й інтеграцією в інші спільноти. Зокрема, переважна більшість тимчасово переміщених осіб стикнулася із значними проблемами мовної взаємодії та необхідності налагодження нових мовних, міжмовних та інтерлінгвістичних контактів для успішної комунікації у нових мовно-культурних середовищах.

Це спричинило виникнення цілого комплексу лінгвістичних, соціолінгвістичних і психолінгвістичних аспектів щодо мовних контактів, які мають бути враховано у дидактиці багатомовності, зокрема для формування багатомовної комунікативної компетентності. Адже багатомовна комунікативна компетентність розглядається як метакомпетентність, яка є «...складним

асиметричним, динамічним комплексом комунікативних компетентностей виучуваних мов і металінгвістичної, міжкультурної та компенсаторної компетентностей», ядро якої «...формується на основі комунікативних компетентностей усіх виучуваних мов у процесі взаємодії, що здійснюється за допомогою металінгвістичної, міжкультурної та компенсаторної компетентностей. Ці специфічні складники багатомовної комунікативної компетентності забезпечують здатність учнів доцільно переключатися з однієї мови на іншу, виконувати посередницьку роль між мовами та культурами» [4].

Тому постає питання, які ключові лінгвістичні, соціолінгвістичні та психолінгвістичні фактори впливають на формування багатомовної комунікативної компетентності та набувають особливого значення для дидактики багатомовності в умовах воєнного стану?

Так, за визначенням С. Семчинського, мовні контакти є взаємодію двох і більше мов, за якої висловлювання однією мовою включають до свого складу елементи другої мови або навпаки [8, с. 273]. Ю. Жлуктенко зазначає, що «для того, щоб дві або більше мови почали взаємодіяти, вони повинні до такої міри локально наблизитись одна до одної, щоб між ними встановилися певні міжмовні, або інтерлінгвістичні, зв'язки, які прийнято називати мовними контактами» [3, с. 6]. О. Селіванова характеризує мовний контакт як «процес взаємодії мов, впливу однієї мови на іншу або їхнього взаємного впливу, що приводить до змін її лексики і граматичної системи, а в аспекті мовної ситуації в регіоні – до її зміни» [7, с. 344].

Зарубіжні вчені зазначають, що ситуація мовного контакту виникає не лише внаслідок вживання кількох мов у межах певної мовної спільноти (соціальний білінгвізм і мультилінгвізм), але й передбачає вплив однієї мови на іншу на рівні індивіда (індивідуальний білінгвізм і мультилінгвізм), тому термін «мовний контакт» набуває й ознак персоніфікації та мовної спільноти [13, с. 16–17].

М. Кочерган та О. Селіванова розрізняють різні види мовних контактів у залежності від різних факторів: тимчасові та постійні, безпосередні й опосередковані, природні, змішані та штучні, однібічні й обобічні, маргінальні та внутрішньо регіональні [5, с. 187–188; 7, с. 344].

Під час мовних контактів відбуваються значні зміни й у мовленні. При цьому, вони зумовлюють появу таких явищ як перемикання (переключення) коду та змішування мов, інтерференція та транспозиція, запозичення й інтеркаляція, схрещення та гібридизація, мовна асиміляція та мовний союз, білінгвізм і диглосія тощо. Ці лінгвістичні явища спостерігаються у процесі одночасного опанування двох або декількох мов і мають бути обов'язково враховані у дидактиці багатомовності з метою формування багатомовної комунікативної компетентності.

Однією з визначальних характеристик саме багатомовної комунікативної компетентності є здатність до перемикання (переключення) мовних кодів з однієї мови на іншу.

Проблеми перемикання (переключення) мов у процесі комунікації з огляду на психолінгвістичні та соціолінгвістичні особливості багатомовності були та залишаються предметом досліджень багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених. Так, «явище кодового перемикання» досліджували У. Вейнрейх (1953) [17], В. Лемберт (1972) [12, с.330–331], В. Редлінжер (1976) [15, с. 41–52], Д. Шафер (1978) [16, с. 265–274], Р. Хавер та Л. Маркос (1989) [10, с. 18; с. 449, с. 472] тощо.

У своїх працях Рафаель Хав'єр характеризує здатність змінювати мови в залежності від мовленнєвої ситуації як одну з найфундаментальніших якостей двомовності, що охоплює не лише здатність підтримувати мови окремо, але й здатність застосовувати їх у контакті, коли того вимагає ситуація. У своїх працях він досліджує фактори, що впливають на перемикання, зокрема структурні лінгвістичні й екстралінгвістичні афективні [6, с. 166–183].

Ф. Бацевич визначає «перемикання (переключення) кодів» як «усвідомлений перехід мовця у процесах мовного (зокрема міжкультурного) спілкування з матричної мови (діалекту, стилю) на іншу мову (діалект, стиль), пов'язаний зі зміною параметрів комунікативного акту» [1, с. 133].

На думку І. Браги, це явище являє собою «поперемінне використання білінгвом елементів двох і більше мов у межах одного комунікативного акту» [2, с. 239].

Так чи інакше, перемикання (переключення) мовних кодів є складним процесом і має відбуватися усвідомлено, тобто тоді, коли мовець володіє тією чи іншою мовою на певною рівні.

Крім цього, у процесі міжкультурної комунікації відбувається й перенесення мовленнєвих навичок, тобто використання мовленнєвих навичок, сформованих в межах рідної мови та культури чи мови та культури, якими добре володів учасник спілкування, на комунікацію чужою мовою з представниками іншої національної лінгвокультурної спільноти [1, с. 133].

Проте, результати здійснених нами опитувань та інтерв'ювань серед представників тимчасово переміщених українських біженців (переважно учнів і матерів) засвідчили неоднорідний, а частіше недостатній рівень володіння мовами (як українською мовою, так й іноземними мовами та мовами корінних народів і національних меншин), сформованості мовленнєвих навичок і обізнаності у сфері культур інших лінгвокультурних спільнот, що, безумовно негативно впливає на процес навчання та соціалізації в нових умовах.

Водночас, коли спостерігається неповноцінне володіння мовою (ами), її формами та стилями, відбувається немотивований перехід індивіда / білінгва з однієї мови на іншу в процесі спілкування, що характеризується як

«змішування кодів». Змішування кодів (у міжкультурній комунікації) – неусвідомлюваний, немотивований мовцем перехід у процесах мовного спілкування з матричної мови (діалекту, стилю) на іншу (впроваджувальну), не пов'язаний зі зміною умов комунікації, параметрів комунікативного акту, найчастіше внаслідок низької мовної компетенції в одній із використовуваних мов [1, с. 59–60]. Саме цей процес часто спостерігається в учнів, які опиняються в умовах нового соціокультурного середовища, що теж стає негативним фактором у формуванні багатомовної комунікативної компетентності.

Особливим і не менш важливим фактором, який впливає на процес кодового перемикавання мов і, відповідно на формування багатомовної комунікативної компетентності, виступає стрес. Результати численних психолінгвістичних досліджень підтвержують, що стрес і переживання негативних емоцій мають значний вплив на мовленнєву поведінку та призводять до порушення пізнавальних здібностей як в одномовних, так і у двомовних, і у багатомовних осіб. За Р. Хав'єром, «Коли поведінка природної мови індивіда порушується в результаті сильних емоцій, стресу або інших умов, концепція перемикавання кодів також стає інтралінгвістичною. Таким чином, коли людина тимчасово не в змозі обробити мову на семантичному рівні й стає більш зацікавленою у фонематичній якості лінгвістичного продукування, наприклад, перемикавання, це, безумовно, позначається на здатності обробляти та класифікувати інформацію навколо себе на більш високому й більш абстрактному пізнавальному рівні. Якщо це відбувається, то тільки в умовах, які порушують природну функціональність організму, що також призведе до порушення в пізнавальному процесі» [8, с. 174].

Аналізуючи проблему впливу стресу на процес багатомовного навчання та формування багатомовної комунікативної компетентності, варто звернути увагу й на результати досліджень нейрофізіологів (Нідлмен, Шелл, Беллінджер, Левітон та Оллред, 1990) [14, с. 83–88]. Так, досліджуючи вплив стресу на когнітивний розвиток і пізнавальну діяльність дитини, вчені дійшли висновку про те, що у стресових ситуаціях процес навчання значно гальмується, а вивчення мов порушується не лише на рівні лінгвістичної організації матеріалу, а й на рівні добре вивченої крос-мовної зміни інформації. При цьому значно порушуються як функції першої мови, так і здатність вивчати другу й інші мови.

Крім того, в умовах воєнного стану, пов'язаного з військовими діями та загрозами втрати життя, з постійною небезпекою, негативними переживаннями, страхами, тривогами за себе та рідних, розлученням, а часто і втратою близьких і рідного дому, стражданнями від насильства, збіднілістю, голодом, невизначеністю, високою напруженістю у домашньому середовищі та спільноті, спричиненими вимушеним переселенням, – всі ці особистісні й

емоційні стани не тільки перешкоджають повноцінному життю, а й демонструють серйозні проблеми в навчанні, у тому числі й ті, що стосуються мовних труднощів.

Про це в своїх працях зазначали і Р. Хав'єр (1996) [11, с. 93–113], і А. Камачо-Гінерич (2004) [9]. Так, говорячи про важливість досліджень щодо впливу стресу на процес навчання Р. Хав'єр зазначав: «Наслідки таких досліджень є вагомими для процесу навчання, зважаючи на те, що передача інформації через мову переважно відбуватиметься, коли рівень стресу/тривоги знаходиться в межах керованого діапазону. Коли дитина перебуває в ситуації (у класі), де вона також має справу із занадто стресовими емоціями, процес вивчення буде порушено не лише на рівні лінгвістичної організації матеріалу, а й на рівні добре вивченої крос-мовної зміни інформації» [6, с. 178].

Розглянуті питання, пов'язані з процесом навчання як в цілому, так і з огляду на багатомовне навчання, переживають усі суспільства, охоплені війною. Тому вкрай важливим є не лише дослідження, аналіз і розуміння цих проблем, але й знаходження шляхів за для їх подолання та вирішення. Це можливо за умови розроблення таких стратегій і технологій навчання, а також створення відповідного безпечного освітнього середовища, які б сприяли зниженню стресу, травматизації та напруги.

У царині дидактики багатомовності та з метою формування багатомовної комунікативної компетентності вкрай важливим є урахування ключових лінгвістичних, соціолінгвістичних і психолінгвістичних факторів, які б полегшували процес перенесення необхідної інформації з однієї мови на іншу, сприяли позитивному перемиканню (перенесенню) мовних кодів і зниженню рівня їх змішування у процесі здійснення мовно-культурної взаємодії та налагодження мовних контактів і міжкультурної комунікації.

В епоху цивілізаційних змін і сучасних викликів висвітлені проблеми набувають особливої актуальності та перспективності, а також потребують всебічних ґрунтовних досліджень і подальшого комплексного та міждисциплінарного теоретичного та технологічного розроблення.

Література:

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. 205 с. (Словники України).
2. Брага І. І. Перемикання кодів: основні напрями соціолінгвістичних досліджень. / І. І. Брага // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64). – № 1. – Ч. 1. – С. 238–242.
3. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1966. 135 с.
4. Концепція моделі багатомовної освіти в закладах загальної середньої освіти з навчанням мов корінних народів і національних меншин / О. Л. Фідкевич, В. В. Снегірьова, Н. В.

Бакуліна Н.В.

Ключові фактори формування багатомовної комунікативної компетентності: особливий погляд на дидактику багатомовності в умовах воєнного стану

- Бакуліна ; НАПН України, Ін-т педагогіки НАПН України. Відділ навчання мов нац. меншин та зарубіж. літ. – Київ : Педагогічна думка, 2021. 44 с.
5. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: підруч. Київ: Академія, 2006. 464 с.
 6. Психолінгвістичні особливості багатомовності : хрестоматія /ред. кол.: А. І. Анісімова, І. С. Попова. Дніпро : ЛІРА, 2016. 219 с. С. 166–183.
 7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підруч. Полтава : Довкілля-К., 2008. 712 с.
 8. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов. Київ : Вища шк., 1974. 256 с.
 9. Samacho-Ginerich, A. (Ed.). Coping in America: The case of the Car-ibbean East Indians. New York: The Guyanese East Indian Civic Association, 2004.
 10. Javier, R. A., & Marcos, L. R. The role of stress on the language- independence and code-switching phenomena. *Journal of Psycholinguistic Research*, 1989. Pp. 18, 449, 472.
 11. Javier, R. A. Psychodynamic treatment with the urban poor. In R. P. Foster, M. Moskowitz, & R. A. Javier (Eds.), *Reaching across boundaries of culture and class: Widening the scope of psychotherapy*. Northvale, NJ, London: Jason Aronson, Inc., 1996. Pp. 93–113.
 12. Lambert, W. *Language, psychology and culture*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1972. Pp. 330–331.
 13. Mesthrie R. *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics* / R. Mesthrie. – University of Cape Town, 2001. 1060 p.
 14. Needleman, H. L., Schell, A., Bellinger, D., Leviton, A., & Allred, E. N.. The long-term effects of exposure to low doses of lead in childhood: An 11-year follow-up report. *The NEW England Journal of Medicine*, 1990. 322 p., Pp. 83–88.
 15. Redlinger, W. A description of transference and code-switching. In G. D. Keller, R.V. Teschner, & S. Viera (Eds.), *Bilingualism in the bicentennial and beyond*. New York: Editorial Bilingue, 1976. Pp. 41–52.
 16. Shaffer, D. The place of code-switching in linguistic contacts. In M. Paradis (Ed.), *Aspects of bilingualism*. Durham, SC: Hornbeam Press, Inc, 1978. Pp. 265–274.
 17. Weinreich, U. *Languages in contact: Findings and problems*. The Hague: Mouton. 1953.